

ISLOM ONOMASTIKASIDA KUNYA VA LAQABNING FUNKSIONAL O'RNI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.110>

Fattohov Xolmuhammad Xayrullayevich

xoldorov8668@mail.ru

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom onomastikasi tizimida kunya va laqabning o'rni lingvistik, sotsiomadaniy va funksional jihatdan tahlil qilinadi. Arab-islomiy antroponimik model tarixan ko'p komponentli tuzilishga ega bo'lib, unda ism, kunya, nasab, nisba va laqab kabi unsurlar shaxsni nomlash, ijtimoiy mavqeini belgilash, hurmat ifodalash va jamoa xotirasida identifikatsiya qilish vazifalarini bajaradi. Tadqiqotda kunya va laqab ayniqsa alohida e'tiborga olinadi, chunki bu ikki birlik shaxsning nafaqat nominativ, balki pragmatik, baholovchi va ideologik tavsifini ham shakllantiradi. Maqolada klassik islomiy nomlash an'anasi zamonaviy onomastik yondashuvlar bilan qiyoslanadi hamda kunya va laqabning biografik matnlar, tarixiy manbalar va diniy-madaniy diskursdagi faol roli ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: islom onomastikasi, antroponimiya, kunya, laqab, arab nomlash tizimi, shaxs nomlari, lingvokulturologiya, identifikatsiya, pragmatika

THE FUNCTIONAL ROLE OF KUNYA AND ALIKAB IN ISLAMIC ONOMASTICS

Fattohov Kholmuhammad Khairullayevich

kholdorov8668@mail.ru

Fergana State University

Abstract: This article analyzes the role of kunya and likab in the system of Islamic onomastics from a linguistic, sociocultural and functional perspective. The Arab-Islamic anthroponymic model has historically had a multi-component structure, in which elements such as name, kunya, lineage, nisba and likab perform the functions of naming a person, determining his social status, expressing respect and identifying him in the collective memory. The study pays special attention to kunya and likab, since these two units form not only a nominative, but also a pragmatic, evaluative and ideological description of a person. The article compares the classical Islamic naming tradition with modern onomastic approaches and shows the active role of kunya and likab in biographical texts, historical sources and religious and cultural discourse.

Keywords: Islamic onomastics, anthroponymy, kunya, nickname, Arabic naming system, personal names, linguoculturology, identification, pragmatics

Kirish

Onomastika tilshunoslikning eng muhim tarmoqlaridan biri sifatida shaxs, joy, qabila, sulola va boshqa nom birliklarining shakllanishi, semantikasi hamda funksional xususiyatlarini o'rganadi. Antroponimiya esa onomastikaning shaxs nomlari bilan bog'liq qismi bo'lib, u faqat nomlarning lug'aviy ma'nosini emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy tartib, madaniy qadriyatlar va tarixiy xotira bilan aloqasini ham tahlil qiladi. Arab-islomiy nomlash tizimi aynan shu jihatdan juda murakkab va mazmunan serqatlam model hisoblanadi. Unda shaxsning yagona "ismi" bilan cheklanilmaydi; aksincha, ism, kunya, nasab, nisba va laqab kabi unsurlar birgalikda shaxsning to'liq identifikatsion portretini hosil qiladi.

Islom sivilizatsiyasida kunya va laqab ayniqsa muhim o'rin tutadi. Kunya ko'pincha shaxsga hurmat bilan murojaat qilish shakli bo'lib, u oilaviy maqom, ijtimoiy obro' va ba'zan ramziy nufuzni bildiradi. Laqab esa tavsiflovchi, sharafllovchi yoki ba'zan ajratuvchi nom bo'lib, u shaxsning diniy, siyosiy, axloqiy yoki kasbiy qiyofasini aks ettiradi. Shu sababli kunya va laqabni oddiy qo'shimcha nom unsuri deb emas, balki ijtimoiy-semantik yuk ko'taruvchi maxsus birliklar sifatida ko'rish zarur. Aynan shu masala ushbu maqolaning markaziy tadqiqot obyekti tashkil etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi islom onomastikasi tizimida kunya va laqabning nazariy va amaliy o'rnini ochib berish, ularning nomlashdagi vazifalari, semantik xususiyatlari va sotsiomadaniy yukini izohlashdan iborat. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy filologiyada islomiy antroponimik model ko'pincha umumiy tavsif darajasida tilga olinadi, biroq kunya va laqabning alohida pragmatik, identifikatsion va aksiologik funksiyalari yetarli darajada tizimli yoritilmaydi.

Adabiyotlar tahlili

Arab va islomiy nomlash tizimi bo'yicha ilmiy adabiyotlarda shaxs nomining ko'p komponentli tabiatiga alohida urg'u beriladi. Xususan, Magda El-Sherbini klassik arab ism tizimi bir nechta elementlardan tashkil topishini, ulardan har biri mustaqil identifikatsion qiymatga ega ekanini ko'rsatadi. U ism, laqab, kunya, nasab va nisba unsurlarining turli kontekstlarda shaxsni tanitish uchun asos bo'lishini ta'kidlaydi. Bu qarashdan kelib chiqib, kunya va laqab markaziy nomlash mexanizmlaridan biri sifatida baholanishi mumkin. William R. Roff islomiy dunyoda nomlash tizimini "belonging", ya'ni mansublik va o'zini muayyan diniy-madaniy makonga joylashtirish mexanizmi sifatida sharhlaydi. Uning tadqiqotida islomiy nomlash faqat lingvistik qolip emas, balki madaniy tasniflash va jamoaviy identitetni ifodalash vositasi ekani ko'rsatiladi. Bu yondashuv kunya va laqabni ham shaxsning ijtimoiy o'rnini, diniy

yaqinligini va tarixiy xotiradagi o'rnini belgilovchi belgilar sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Musaevning Dog'iston arab yozma an'anasidagi antroponimiya haqidagi tadqiqoti esa arab-islomiy nomlash modeli boshqa hududlarga yoyilganda ham uning asosiy komponentlari, jumladan kunya va laqab saqlanib qolishini ko'rsatadi. Muallif islomlashuv jarayonlari bilan birga mahalliy nomlash tizimlari arab antroponimik qoidalariga moslashganini va bu tizimda kunya, ism, nasab, nisba hamda laqab muhim element bo'lib qolganini qayd etadi. Bu holat kunya va laqabning faqat arab etnik muhitiga xos emas, balki keng islomiy sivilizatsion makonda ishlagan universal birliklar ekanini ko'rsatadi.

Zamonaviy filologik ishlarda ham arab nomlash tizimi ko'pincha besh komponentli model sifatida beriladi va kunya hamda laqabning semantik-funksional xususiyatlari alohida tilga olinadi. Xususan, arab nomlarining lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilgan tadqiqotlarda ism, kunya, nasab, laqab va nisba ijtimoiy tajriba, qadriyat va tarixiy xotirani tashuvchi birliklar sifatida talqin qilinadi. Bu ilmiy fond kunya va laqabni alohida tadqiq etish zaruratini tasdiqlaydi.

Metodologiya

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy, komponent tahlili va lingvokulturologik yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, islomiy antroponimiya tizimiga oid nazariy manbalar saralandi va ularda kunya hamda laqabga berilgan ta'riflar qiyoslandi. Keyin arab-islomiy nomlash modelidagi komponentlar ichida kunya va laqabning o'ri aniqlanib, ularning formal, semantik va pragmatik belgilariga e'tibor qaratildi. Bundan tashqari, tarixiy-biografik matnlarda shaxsni taqdim etish tartibidagi funksional ustuvorlik masalasi ham tahlil qilindi. Metod tanlashda ikki tamoyil asos bo'ldi. Birinchisi, kunya va laqabni faqat struktur birlik sifatida emas, balki ijtimoiy kommunikatsiyada ishlaydigan pragmatik birlik sifatida o'rganishdir. Ikkinchisi, islomiy nomlash tizimini faqat Arabiston doirasida emas, balki islom ta'siri yoyilgan hududlardagi yozma an'analar bilan bog'liq holda ko'rishdir. Shu bois nazariy tahlilga ududlararo tatbiqni ko'rsatadigan manbalar ham jalb qilindi.

Natijalar

Tahlil natijasida birinchi navbatda shu narsa aniqlandiki, islom onomastikasida kunya va laqab yordamchi yoki ikkinchi darajali birlik emas. Aksincha, ular shaxsni ijtimoiy tanitish va unga nisbatan baholovchi munosabatni shakllantirishning faol vositalaridir. Kunya odatda "Abu + ism" yoki "Umm + ism" modeli orqali hosil bo'lib, biologik ota-onalikni bildirishi mumkin, biroq amaliy qo'llanishda u bundan kengroq semantik maydonga ega: hurmat, ijtimoiy maqom, balog'at, oila markaziyliigi va muomala etikasini ifodalaydi. Manbalarda alohida qayd etilishicha, kishi farzandli bo'lmasa ham kunya bilan atalishi mumkin. Bu esa kunyaning faktik emas, pragmatik-hurmat funksiyasi kuchli ekanini ko'rsatadi.

Ikkinchi natija shuki, laqab shaxsning tavsifiy va aksiologik profili bilan bevosita bog'liq. Laqab orqali kishining diniy nufuzi, axloqiy fazilati, siyosiy mavqei, kasbiy aloqasi yoki tarixiy roliga urg'u beriladi. "al-Rashid", "al-Fazil", "Jalol al-Din", "Baho al-Din" kabi laqablar shaxsning nominal emas, baholovchi portretini yaratadi. Shuning uchun laqab islomiy onomastikada ijtimoiy reputatsiyani til orqali mustahkamlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchi natija shundan iboratki, kunya va laqab birgalikda ishlaganda shaxsning jamoatdagi qabul qilinishi yanada boyiydi. Kunya muloqotdagi hurmatni, laqab esa tavsifiy ramziylikni ta'minlaydi. Natijada shaxs nomi oddiy identifikator bo'lib qolmay, balki sotsial semantika va madaniy xotira tashuvchisiga aylanadi. Ayniqsa biografik va tarixiy matnlarda shaxsning aynan kunya yoki laqab orqali mashhur bo'lib ketishi buni yaqqol tasdiqlaydi.

To'rtinchi natija arab-islomiy nomlash modelining transhududiy xususiyati bilan bog'liq. Tahlil qilingan ilmiy manbalar ko'rsatadiki, islomlashuv ta'sirida mahalliy antroponimik tizimlar arab modeliga moslashgan va unda kunya hamda laqab o'z funksional qimmatini saqlab qolgan. Bu holat kunya va laqabning muayyan til doirasidan chiqib, islomiy sivilizatsiyaning umumiy nominativ kodi darajasiga ko'tarilganini ko'rsatadi.

Muhokama

Olingan natijalar islom onomastikasini faqat struktur-formal tizim sifatida o'rganish yetarli emasligini ko'rsatadi. Agar masala faqat ism komponentlari sanab o'tilishi bilan cheklansa, kunya va laqabning haqiqiy semantik-pragmatik quvvati ochilmaydi. Holbuki, kunya insonni muloqot maydonida ijtimoiy jihatdan "maqbullashtiradi", unga nisbatan hurmatni kodlaydi va oilaviy-madaniy mansublikni bildiradi. Shu ma'noda kunya nominativ birlikdan tashqari etik birlik hamdir. Laqab esa buning aksicha emas, balki to'ldiruvchi unsur sifatida ishlaydi: u shaxsning jamiyat nazaridagi sifatini, qadrini yoki tarixiy vazifasini nom orqali ifodalaydi. Laqabdagi baholovchi sema tufayli ismga qo'shimcha ma'no yuklanadi. Demak, islomiy antroponimik tizimda laqab jamiyatning shaxsga bergan "izohi"dir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, laqab tilshunoslik, tarix, madaniyatshunoslik va diskurs tahlili kesishgan nuqtada turadi.

Kunya va laqabning birgalikdagi funksiyasi ayniqsa diniy-ilmiy muhitda kuchli namoyon bo'lgan. O'rta asrlar biografik lug'atlari, tabaqot asarlari va ilmiy isnod an'analari shaxslar ko'pincha aynan kunya yoki laqab orqali tanitilgan. Bu holat mazkur birliklarning tanib olish qulayligi, obro' ifodasi va ijtimoiy xotirada saqlanish samaradorligi bilan izohlanadi. Shuning uchun islom onomastikasida "asosiy nom" deganda faqat ismni nazarda tutish metodologik jihatdan tor yondashuv bo'ladi. Bundan tashqari, kunya va laqab zamonaviy onomastik tadqiqotlar uchun ham dolzarbdir. Ular yordamida tarixiy shaxslar identifikatsiyasidagi chalkashliklar

bartaraf etilishi, manbalardagi nom variantlari to'g'ri talqin qilinishi va islomiy madaniyatga xos murojaat uslublari aniqlanishi mumkin. Kutubxonashunoslik va bibliografik standartlashtirish bo'yicha tadqiqotlar ham aynan ko'p komponentli arab nomlari bilan ishlashda bu unsurlarning e'tibordan chetda qolmasligi kerakligini ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, islom onomastikasida kunya va laqab shaxs nomining chekka emas, markaziy komponentlaridan hisoblanadi. Kunya hurmat, ijtimoiy maqom, oilaviy identitet va kommunikativ etikani ifodalasa, laqab baholash, tavsiflash, sharaflash hamda tarixiy-madaniy xotirada shaxsni mustahkamlash vazifasini bajaradi. Ular birgalikda shaxs nomini oddiy identifikatsion belgidan murakkab sotsiomadaniy kodga aylantiradi.

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kunya va laqabni chuqur o'rganish islomiy antroponimiyaning ichki tuzilishini, uning pragmatik mexanizmlarini va madaniy xotira bilan aloqasini yaxshiroq anglash imkonini beradi. Kelgusida bu yo'nalishda o'zbek, turkiy va forsiy muhitdagi islomiy nomlash an'analari qiyosiy ravishda o'rganish, shuningdek, tarixiy manbalarda kunya va laqabning funksional almashuvini korpus asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov, E.A. O'zbek ismlari imlosi: ruscha yozilish masalalari. Toshkent: Fan, 1972.
2. El-Sherbini, M. (2013). Bibliotheca Alexandrina's model for Arabic name authority control. *Library Resources & Technical Services*, 57(1), 4-24.
3. Lev, E. (2021). Notes on names, transcription, abbreviations, citations, bibliography, main historical periods and Muslim rulers. In *Jewish Medical Practitioners in the Medieval Muslim World: A Collective Biography* (pp. ix-xii). Edinburgh University Press.
<https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474483971.002.0007>
4. Musaev, M. A. (2023). Dagestan anthroponymy in the local Arabic-language written tradition: Some practical issues of source studies and publications. *History, Archeology and Ethnography of the Caucasus*, 19(2), 306-325.
<https://doi.org/10.32653/CH192306-325>
5. Melibayeva, S.A. "O'zbek ismlarining lingvokulturologik xususiyatlari." *Journal of New Century Innovations*, 2023.
6. Roff, W. R. (2007). Onomastics, and taxonomies of belonging in the Malay Muslim world. *Journal of Islamic Studies*, 18(3), 386-405.
<https://doi.org/10.1093/jis/etm031>

7. Zahra, O. (2023). Linguoculturological features of the Arabic names usage. *Philological Sciences Bulletin*, 3(5), 14-19.